

A szerelem költői

Konferencia Balassi Bálint születésének ötödfélszázadik,
Gyöngyösi István halálának háromszázadik évfordulóján

Sárospatak, 2004. május 26–29.

TÜSKÉS GÁBOR – KNAPP ÉVA

E. S. és a *Rózsakoszorú*

A *Rózsakoszorú* Gyöngyösi István talán legkevésbé ismert, egymásnak élesen ellentmondó megítéléseket kiváltó műve. A 2002-ben megjelent kritikai kiadás utószavában Jankovics József áttekintette és több ponton helyesbítette a korábbi irodalomtörténeti értékeléseket, azonosította a Gyöngyösi forrását tartalmazó műnek Illésházy József könyvtárában a *Rózsakoszorú* 1690-es kiadásával együtt őrzött példányát, s megkezdte a fordítást ösztönző motivációk tisztázását. Waldapfel Imre nyomán szerkezeti összevetést végzett a forrással, megjelölte a főbb eltéréseket, s feltárta a *Rózsakoszorú* forrásából hiányzó prológos poétikai funkcióját. Rámutatott a fordítás átdolgozás-, parafrázis-jellegére, utalt lehetséges nyelvi, irodalmi és zenei mintáira, s meghatározta összefüggéseit a kor Mária-tiszteletével.¹ Ebben a tanulmányban arra vállalkozunk, hogy a műfaj történeti háttér felvázolásával nemzetközi összefüggésbe helyezzük az átdolgozást, szemügyre vegyük a forrás keletkezési körülményeit, címzettjét és kiadóját, s kísérletet tegyünk az ismeretlen szerző meghatározására.

Mai formájában a *rosarium*, egykorú megnevezéssel *corona*, *sertum* vagy olvasó, modern kifejezéssel rózsafüzér, az ismétlődő imádságok sajátos típusa, amely százötven *Üdvözlégy* Mária tízes csoportokra, úgynevezett tizedekre tagolt, egy-egy *Miatyánkkal* bevezetett és a Szentháromság dicsőítésével lezárt sorozatából áll. A tizedek középpontját egy-egy elmélkedés alkotja Jézus életének, szenvedésének, halálának és feltámadásának eseményeiről. A tizenöt elmélkedés tárgyát egy-egy rövid kijelentés, úgynevezett titok nevezi meg.

¹ JANKOVICS József, *Gyöngyösi Christianus*, in GYÖNGYÖSI István, *Rózsakoszorú*, sajtó alá rend, jegyz. JANKOVICS József, NYERGES Judit, Budapest, 2002, 253–269; vö. WALDAPFEL Imre, *A Rózsakoszorú forrása*, in UÓ., *Gyöngyösi-dolgozatok*, Budapest, 1932, 24–32; BADCIS Ferenc, *Gyöngyösi István élete és költészete*, Budapest, 1939, 173–175; AGÁRDI Péter, *Rendiség és esztétikum (Gyöngyösi István költői világképe)*, Budapest, 1972, 127–154.

A teljes forma mellett ismert a háromszor öt tizedre osztott, rövidített változat is. Ez az úgynevezett örvendetes, a fájdalmas és a dicsőséges rózsafüzér, középpontban a megtestesülés, a szenvedéstörténet és a megváltás gondolatával. Az imádkozás és elmélkedés módjában kisebb-nagyobb eltérések lehetnek aszerint, hogy közösen vagy egyénileg végzik, s helyi és rendi változatok is kialakultak.

A *rosarium*-fogalom és az áhítatforma fő eszmei forrásai a rózsza értelmezése Mária kedvelt szimbólumaként; a *rosarium*, azaz rózsakert felfogása Mária szüzességének jelképeként; a virágkoszorúnak mint ünnepi fejdísznek az átvétele a vallási szférába; s végül a koszorú átalakulása konkrét személyhez kapcsolódó imádság- és elmélkedéssorozattá. Mindez több évszázados fejlődés eredménye, melynek nyomon követése megvilágítja a Gyöngyösi-mű és az adaptált munka műfaji előzményeit, eszme- és irodalomtörténeti kapcsolatait.

Műfajtörténeti összefüggések

Az imádságok, elsősorban a *Miatyánk* és a zsoltárok ismétlése egyéni kegyességi gyakorlatként a 4. századtól ismert a nyugati kereszténységben.² Az egyház által szabályozott vezeklési formaként a 8. századi penitenciás könyvekben tűnik föl először. A szerzetesrendekben többnyire valamilyen bibliai idézet, általában zsoltárvers szolgált a napi elmélkedés alapjául, s az ismétlések száma gyakran megegyezett a zsoltárok, ritkábban a zsoltárversek számával. Az ír szerzeteseknél napi gyakorlattá vált a százötven zsoltár, illetőleg a zsoltárok egy- vagy kétharmadának elmondása. Ők vezették be a zsoltárok felosztását három ötvenes csoportra, s ezzel létrehozták azt a számolási rendet, mely később alapja lett a rózsafüzérnek.³ A zsoltárokat gyakran a megfelelő számú *Miatyánk* helyettesítette.

² A továbbiakhoz vö. Jakob H. SCHÜTZ, *Die Geschichte des Rosenkranzes*, Paderborn, 1909; M.-M. GORCE, *Rosaire et ses antécédents historiques*, Paris, 1931; *500 Jahre Rosenkranz, 1475 Köln 1975*, Erzbischöfliches Diözesan-Museum Köln, 25. Oktober 1975 – 15. Januar 1976 [Katalog], Vorwort Walter SCHULTEN, Nachtrag Peter STEINER, Köln, 1975; *Marienlexikon*, hg. Remigius BÄUMER, Leo SCHEFFCZYK, V, St. Ottilien, 1993, 357–364, 553–559; *Theologische Realenzyklopädie*, hg. Gerhard MÜLLER, XXIX, Berlin–New York, 1998, 401–407; *Der Rosenkranz: Andacht – Geschichte – Kunst*, hg. Urs-Beat FREI, Fredy BÜHLER, Bern, 2003.

³ H. SCHNEIDER, *Die Psalterteilung in Fünfteiler- und Zehnergruppen*, in *Festschrift für Bischof Dr. Albert Stohr*, I, hg. Ludwig LENHART, Mainz, 1960, 36–47.

A 12. századtól a Mária-tisztelet növekedése következtében a *Miatyánk* egyre gyakrabban összekapcsolódott az *Üdvözlégy* Mária ismétlődő imádkozásával. Ez utóbbi fokozatosan önállósult, s létrejött a százötven *Üdvözlégy*ből álló sorozat, az úgynevezett Mária-psalterium. Ezt három ötvenes csoportra osztották fel, a zsoltárok hármasságának megfelelően. Különösen a ciszterci rendben kedvelték az *Üdvözlégyet* ismétlődő imádságként, számukat azonban gyakran ötvenre korlátozták. Eredetileg ezt a rövidebb, ötvenes változatot nevezték *rosarium*nak. Az *Üdvözlégyek* sorozatát gyakran kibővítették különféle elmélkedő szövegekkel és verses Mária-antifónákkal.

Nagymértékben ösztönözte a *rosarium* fejlődését az egyik legjelentősebb 12. századi ciszterci szerző, Aelred de Rievaulx, aki üdvtörténeti perspektívába és krisztológiai összefüggésbe állította Mária alakját.⁴ Beszédei, traktátusai és misztikus elmélkedései Jézus és Mária életéről több tekintetben elővételezik az úgynevezett *rosarium*-titkok megjelenését. Meditációinak hatása nyomon követhető Ludolf von Sachsen *Vita Christijén* (Augsburg, 1470) át egészen az ignáci *Exercitia spiritualia* (1548) Jézus életének eseményeire épülő elmélkedés sorozatáig.

A Máriát középpontba állító elmélkedési pontok módszeres összekapcsolását az *Üdvözlégyek* sorozatával Stephanus de Sallay (Salley) francia ciszterci szerzetes valósította meg először Mária tizenöt örömről való elmélkedéseiben, a 13. század első felében.⁵ Az elmélkedéseket három ötös csoportra osztotta, s a csoportok közé szünetet iktatott megfelelő imádsággal. Minden elmélkedés azonos szerkezetű: bevezető, Mária örömeinek megnevezése és Máriához szóló imádság alkotja, befejezésként az *Üdvözlégy* Gábiel (Lk 1, 28) és Erzsébet (Lk 1, 41) köszöntő szavaiból álló és Jézus nevével záruló archaikus változatával.

Az *Üdvözlégy* szövegének összekapcsolása Jézus nevével azt eredményezte, hogy felerősödött Mária köszöntésének krisztológiai jellege. A folyamat korai példája a Szent Tamásról elnevezett, Trier melletti női ciszterci apátság 1300 körül keletkezett kézírata. Ebben található egy száz *Üdvözlégy*ből álló sorozat, melyben Krisztus ismétlődő dicsőítéséhez egy-egy vonatkozó melékmondat, úgynevezett *clausula*, más néven titok kapcsolódik. A titkok az üdvtörténet fő eseményeit nevezik meg a teremtetéstől a megváltásig.

⁴ *Patrologia Latina*, ed. J. P. MIGNE, CXCIV, Paris, [1855], 105–769; Aelred de RIEVAULX, *Opera omnia. Sermones inediti*, ed. C. H. TALBOT, Turnhout–Paris, 1952.

⁵ A. WILMART, *Les méditations d'Etienne de Sallay sur les Joies de la Vierge Marie*, *Revue d'ascétique et de mystique* 10(1929), 368–415; A. HEINZ, *Die Zisterzienser und die Anfänge des Rosenkranzes*, *Analecta cisterciensia* 33(1977), 282–284.

A 15. és 16. században a rózsafüzér fokozatosan elkülönült a Mária-psalteriumtól, miközben jelentős átalakuláson ment át, s újabb változatai alakultak ki. A 15. század első felében még nem volt közösségi imádság, s egyéni elmélkedési formaként használták a szerzetesrendekben. Adolf von Essen trieri karthauzi összesen öt különböző művet szentelt a rózsafüzérnek, s a század első évtizedében megismertette az áhítatformát a novíciusokkal és Bajor Margit lotharingiai hercegnővel.⁶ Adolf a Jézus életéről való elmélkedést tartotta a *rosarium* központi mozzanatának, s a kifejezést „elmélkedő imádság” értelemben használta. Az ötven *Üdvözlégy* nála csupán kísérte az elmélkedést, s a *Miatyánkok* sorozata még hiányzott.

A rózsafüzér kora újkori formájának kialakulásában döntő szerepet játszott Adolf egyik tanítványa, Dominikus von Preussen.⁷ Karthauzi novíciusként ő hozta létre azt az ötven *Üdvözlégy*ből álló változatot, melyben minden imádság végén egy-egy *clausula* kapcsolódott Jézus nevéhez, a Megváltó evangéliumi cselekedeteinek és tanításainak felidézésével. Az elmélkedési pontoknak ez a sorozata kezdetben kéziratban terjedt, elsősorban a karthauziak és a bencések körében. *Corona gemmaria B. M. V.* című művében Dominikus hetvenhét drágakővel állítja párhuzamba Jézus és Mária életének eseményeit, és saját, Máriát dicsőítő, úgynevezett drágakő-imádságát kommentálja egy rövidebb és egy hosszabb változatban. Később elkészítette a mű ötven drágakőre épített, rövidített változatát német nyelven. Az eredetileg ötven *Üdvözlégy*ből és Jézus élete-*clausulá*ból álló rózsafüzért 1434 és 1439 között – feltehetően a belga karthauziak ösztönzésére – kibővítette egy százötven *Üdvözlégy*ből és a megfelelő számú *clausulá*ból álló Mária-psalteriummá.

A domonkosok, köztük elsősorban Alanus de Rupe, ezt a százötven tittel kiegészített változatot részesítették előnyben.⁸ Ennek újdonsága, hogy a Mária-psalterium a *Miatyánkok* közbeiktatása révén tízes csoportokra tagolódik. Alanus először a douai Szűz Mária és Szent Domonkos társulatnál vezette be ezt a formát, majd 1473-ban a rendi káptalani gyűlés a laikus testvéreknek is előírta az imádság rendszeres mondását. Két évvel később Alanus prédikációsorozatot tartott a Mária-psalteriumról, amelyet a beszédek

⁶ K. Joseph KLINKHAMMER, *Adolf von Essen und seine Werke. Der Rosenkranz in der geschichtlichen Situation seiner Entstehung und in seinen bleibenden Anliegen. Eine Quellenforschung*, Frankfurt, 1972.

⁷ *500 Jahre Rosenkranz* (2. jegyzet), 139–140, Kat. A 32–34; vö. K. Joseph KLINKHAMMER, *Die „Libri Experientiae” des Trierer Kartäusers Dominikus von Preußen*, *Analecta cartusiana* 55(1981), 34–55.

⁸ G. G. MEERSSEMAN, *Ordo Fraternitatis. Confraternitate e pietà dei Laici nel medioevo*, III, Roma, 1977, 1144–1169.

előtt közösen imádkoztak. A prédikációk fontosabb tételeit nyomtatásban is megjelentette. Műveit halála után más szerzők munkáival együtt, gyakran meghamisítva adták ki, s ezekben tűnik fel először a Mária által Szent Domonkosnak adományozott rózsafüzér legendája. Jó példa erre az 1483-ban Kölnben kiadott *Psalterium Mariae*, amelyben a tizenöt titkot három színezett fametszet illusztrálja.⁹ A címlapképen a trónoló Madonna látható, lábánál egy házaspár és egy domonkos szerzetes térdel, kezében rózsafüzérrel.

Az áhítatforma európai elterjedését egyaránt ösztönözték a gyorsan szaporodó rózsafüzér társulatok, a devotio moderna új kegyességi irányzata, a domonkos rend fokozott aktivitása, a különböző pápai ajánlások és búcsúengedélyek, az önálló liturgikus ünnep létrehozása és az imádságok számolását megkönnyítő eszköz megszületése. A képi és az irodalmi hagyomány kölcsönösen inspirálta egymást, s a képzőművészetben külön csoportot alkotnak a rózsafüzér-képek.¹⁰ Ezeknek számos típusa, tematikus változata és gazdag ikonográfiája alakult ki, s az eszme ösztönözte több kiemelkedő kvalitású műalkotás születését. Az úgynevezett rózsafüzér meditációs képek szerkezete szorosan követi az imaláncok felépítését, s az elmélkedések központi témáit ábrázolják. A titkok számának csökkentése százötvenről, illetőleg ötvenről a könnyebben megjegyezhető tizenötre nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a rózsafüzér fokozatosan a laikusok áhítatgyakorlatává is vált.

A kölni rózsafüzér társulatot Alanus egyik tanítványa, Jakob Sprenger, a kölni domonkos kolostor előjárója alapította 1475-ben. Sprenger német nyelven állította össze a társulati tagok által végzendő rózsafüzér ötven titkát, melyek az ötven *Üdvözlégy* és öt *Miatyánk* hetente háromszor ajánlott elmondásához kapcsolódnak.¹¹ A titkok Jézus életének, szenvedésének és feltámasztásának fő eseményeit foglalják össze egy-egy mondatban. A titkoknak ez a sorozata a 15. század utolsó harmadától egyre gyakrabban ösztönözte különféle prózai és verses elmélkedések megszületését, s a kölni társulattal együtt fontos szerepet játszott az áhítat további fejlődésében. Az elmélkedések fő célja a titkok részletezése, képszerű szemlélése és átélése.

⁹ 500 Jahre Rosenkranz (2. jegyzet), 141, Kat. A 37.

¹⁰ Jörg Jochen BERNs, *Film vor dem Film. Bewegende und bewegliche Bilder als Mittel der Imaginationssteuerung in Mittelalter und Früher Neuzeit*, Marburg, 2000, 57–69; F. H. A. VAN DEN OUDENDIJK PIETERSE, *Dürers Rosenkranzfest en de Ikonographie der duitse Rosenkranzgroepen van de XVIe en het begin des XVIIe eeuw*, Amsterdam–Anvers, 1939; W. L. SCHREIBER, *Handbuch der Holz- und Metallschnitte des XV. Jahrhunderts*, II, Leipzig, 1926, Nr. 1125–1136.

¹¹ 500 Jahre Rosenkranz (2. jegyzet), 118–121, 140, Kat. A 35.

A század végén a rózsafüzér végleg túlnőtt a szerzetesrendek keretein, s összekapcsolódott a török elleni harc gondolatával. Hermann Nitzschewitz ciszterci szerzetes kézíratos Mária-psalteriumát 1489-ben elküldte III. Frigyes császárnak, aki azt három év múlva több mint ötszáz képpel illusztrálva ki nyomtatta.¹² Az ekkortájt keletkezett kézíratos és nyomtatott Mária-psalteriumok, a rózsafüzér társulati könyvek gyakran egyszerre tartalmazzák Dominikus von Preussen *Corona Gemmaria B. M. V.* című munkáját, Alanus de Rupe műveinek kivonatát, magát a psalteriumot, a rózsafüzérrel kapcsolatos különféle elmélgedéseket, exemplumokat, legendákat és Mária-himnuszokat, valamint a társulatok működési szabályait.¹³ Ennek ellenére a rózsafüzér még ekkor sem „népi” imádság; a művek szerzői között egyetemi tanárok és humanisták is találhatók.

Az utóbbira jó példa Sebastian Brant latin nyelvű *Rosariuma* a titkok verses feldolgozásával.¹⁴ Ismeretes, hogy Brant több Máriával kapcsolatos verses és prózai munkát szerzett, melyek közül legkorábbi a *Narrenschiffel* azonos évben, 1494-ben külön lapon, majd négy év múlva a szerző carmináival együtt megjelent *Rosarium*. Az ötven szapphói stórfából álló versnek Brant két évtized múlva elkészítette német nyelvű változatát, mely 1518-ban látott napvilágot.¹⁵ A latin szöveghez fűzött megjegyzés szerint minden stófa végén egy *Üdvözlégyet*, s minden tizedik *Üdvözlégy* után egy *Miatyánkot* kell elmondani. A német változat ötvenegy, úgynevezett Knittelversben írt, négysoros stórfából áll, s a stórfák kezdőbetűi a szerző nevét és doktori címét adják ki.

A Felső-Rajna-vidéki humanizmus másik képviselője, Jakob Wimpfeling *De nuntio angelico* (Basel, 1494) című költeményének tárgya Mária angyali köszöntése. A hatvanöt elégikus disztichonból az első hatvan és az utolsó négy vers foglalkozik Máriával. Miközben őrzí a késő középkori Mária-tisztelet hagyományait, Mária erényeinek dicséretében Wimpfeling változatosan alkalmazza az antik költészet metaforikus nyelvezetét. Ugyancsak a humanista vallásosság megnyilvánulása Jodocus Beyssel császári tanácsos, aacheni patricius 1495 körül Antwerpenben megjelent összeállítás.¹⁶ Ebben a rózsafüzér-ről való elmélgedést az ötven titok ötven elégikus disztichonból álló feldol-

¹² 500 Jahre Rosenkranz (2. jegyzet), 142, Kat. A 40.

¹³ Vö. pl. 500 Jahre Rosenkranz (2. jegyzet), 142–144, Kat. A 41–42, 45, 244–246, Kat. A 193–194.

¹⁴ Philipp WACKERNAGEL, *Das deutsche Kirchenlied von der ältesten Zeit bis zu Anfang des XVII. Jahrhunderts*, I, Leipzig, 1864, 226–229.

¹⁵ WACKERNAGEL (14. Jegyzet), II, 1867, 1099–1101.

¹⁶ 500 Jahre Rosenkranz (2. jegyzet), 143, Kat. A 43–44.

gozása követi, amely Brant strófáira megy vissza. A titkok után újabb elmélkedés áll, majd egy úgynevezett oltáriszentség rózsafüzér zárja az összeállítást. További példa Hermann Buschius (von dem Busche) münsteri humanista háromszor ötven elégikus disztichonból álló *Sertum Rosaceuma* (Köln, 1506 körül), a tízes csoportok után *Miatyánkkal*, a disztichonok után *Üdvözlégy Máriával*. Említést érdemel még a Kempis Tamásnak tulajdonított *Rosarium mysticum animae fidelis* című munka, mely 1533-ban jelent meg, ugyancsak Antwerpenben. Ennek különlegessége, hogy az ötven titokhoz és Krisztus öt sebéhez egy-egy fametszet kapcsolódik. A metszetekkel szemközti lapokon egy-egy Krisztushoz szóló imádság található, amely az adott titokról elmélkedik és a *Miatyánkkal* vagy az *Üdvözlégy Máriával* zárul.

Az áhítatforma bencés rendi használatát tanúsítja a tegernsee-i apátság *Rosarium* című, 1500-körülre datált kézírata, mely tizenhárom különböző rózsafüzér imádságot és elmélkedést tartalmaz.¹⁷ Közülük hét Krisztus szenvedésével, három Mária életével, három Isten lényével foglalkozik, az elmélkedések között egy-egy *Üdvözlégy* áll. Az apátság egy másik, 1579-re datált kézírata Stephan canterbury érsek verses Mária-psaltariumát őrzi.¹⁸ Egy megjegyzés szerint ezt a rózsafüzért a *Patris sapientiae* kezdetű egyházi ének dallamára kellett énekelni.

A 15. század végén megjelent a rózsafüzér teológiai bírálata, mely ellentétet látott a meditatív igény és a kvantitatív eljárás között. Ezzel szemben az áhítatforma védői azzal érveltek, hogy az imádságok ismétlése a fokozás egy formája, melynek fő célja Isten egyfajta „kényszerítése” és a képzelet kiüresítése a titkokról való elmélkedés számára. A rózsafüzér egyik 16. század eleji teoretikusa, Marcus von Weida szerint az elmélkedés három fő témaköre Jézus születése, gyermekkora és Mária tisztelete az úgynevezett fehér, a szenvedéstörténet és Mária együttsszenvedése az úgynevezett vörös, s Jézus feltámadása, mennybemenetele és dicsősége az úgynevezett arany rózsafüzérben.¹⁹ A közbeiktatott *Miatyánkok* Krisztus sebeire emlékeztetnek, míg a színek az emlékeztetést segítették.

A reformáció kritikája (pl. Johann Oekolampadius, Franz Lambert) elsősorban az áhítat túlzott mariológiai jellege és kvantitatív felfogása ellen irányult. A 16. században a rózsafüzér terjedése átmenetileg megszakadt, a jezsuiták azonban csakhamar felkarolták, és a század utolsó harmadától a

¹⁷ *Uo.*, 246, Kat. A 203.

¹⁸ *Uo.*, 246, Kat. A 202.

¹⁹ Marcus von WEIDA, *Der Spiegel hochloblicher Bruderschaft des Rosenkrantz Marie der allerreinsten Jungfrauen*, Leipzig, 1515, Nachdruck, hg. v. Anthony van der Lee, Amsterdam, 1978.

rekatolizáció hatásos eszközeként egyre szélesebb körben tették ismertté. Az 1571-es lepantói győzelmet V. Pius pápa a rózsafüzérnek tulajdonította, s két év múlva XIII. Gergely engedélyezte a rózsafüzér ünnepének megtartását mindazon templomokban, melyekben oltár állt a *rosarium* tiszteletére.²⁰ A század végén végbement az utolsó jelentős szerkezeti átalakulás: ettől kezdve az ötven *Üdvözlégyet* és három *Miatyánkot* három további *Üdvözlégy* és egy *Miatyánk* vezette be, a három isteni erény megszerzésére vonatkozó kéréssel. Ugyanekkor került be a szövegbe a *Dicsőség az Atyának*... kezdetű Szentháromság-doxológia. Ezzel lényegében rögzült az a forma, amely már csak keveset változott a következő évszázadokban.

A további fejlődés irányát erőteljesen befolyásolta, hogy a domonkosok és a jezsuiták egyre nagyobb mértékben világi olvasóknak szánt elmélkedő műveiben, társulati könyveiben és lelki olvasmányjaiban különösen kedvelt téma lett a rózsafüzér. Az 1560 és 1635 közti időszakból összesen több mint húsz különféle nyomtatott munkát ismerünk spanyol, olasz, francia, német és lengyel jezsuitáktól az áhítatformával kapcsolatban.²¹ Ugyanez a szám a domonkos szerzőknél ötven körül mozog.²² Az első olasz nyelvű rózsafüzér társulati kézikönyv a domonkos Alberto Castellano összeállítása, amely 1521-ben látott napvilágot Velencében, 179 fametszettel illusztrálva (*Rosario della gloriosa vergine Maria*). A 250 folió terjedelmű kötet többek között tartalmazza a társulati tagok tudnivalóit, a rózsafüzér imádkozási módokat, a búcsúengedélyeket, az elmélkedések szövegét, a *Miatyánk* és az *Üdvözlégy* magyarázatát, valamint több rózsafüzér-csoda leírását. A mű számos további kiadást ért meg, s alapjává vált a domonkos rózsafüzér-hagyománynak.

A hagyomány jezsuita renden belüli megalapozása és szabályozása a harmadik generális, Francesco de Borja nevéhez fűződik, aki *Modus recitandi Deiparae Rosarium* címmel huszonhat pontban összefoglalta a *Máriarosariummal* kapcsolatos tudnivalókat, s foglalkozott Krisztus *rosariumával* és a különböző rózsafüzér litániákkal is.²³ A *Modus* fő sajátossága, hogy a hét napjaihoz rendeli hozzá a háromszor öt csoportra osztott elmélkedési témá-

²⁰ 500 Jahre Rosenkranz (2. jegyzet), 202–203.

²¹ *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus. Première partie: Bibliographie*, par Augustin et Aloys de Backer, Nouvelle éd. par Carlos SOMMERVOGEL, X, Bruxelles–Paris–Toulouse, 1909, 436.

²² J. QUÉTIF-ÉCHARD, *Scriptores ordinis praedicatorum*, II, Paris, 1721, 974–975; M. CHÉRY, *Histoire générale du Rosaire et sa confrérie*, Paris, 1869, 132–196; *Dictionnaire de spiritualité, ascétique et mystique. Doctrine et histoire*, XIII, Paris, 1988, 967–970.

²³ Francesco de BORJA, *Opera omnia*, Bruxelles, 1675, 464; vö. *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus* (21. jegyzet), I, 1813–1815.

kat, s az ignáci *Exercitia* mintájára pontosan meghatározza az elmélkedés lépéseit és fokozatait. A témák megjelölése rendkívül tömör és képszerű, sorrendjük az evangéliumok ismeretében könnyen megjegyezhető. A másik nagyhatású jezsuita rózsafüzér-elmélkedés Gaspar de Loarte 1573-ban megjelent olasz nyelvű összeállítása, amelyet néhány évtizeden belül franciára, németre és angolra is lefordítottak.²⁴ Loarte ugyancsak az ignáci modellt követi, s az egyes elmélkedési pontokban közvetlenül megszólítja az olvasót. Különböző más témájú meditációs összeállításai mellett önálló, több kiadást megért elmélkedésgyűjteményt jelentetett meg a rózsafüzér titkairól egy másik olasz jezsuita, Luca Pinelli is 1599-ben.²⁵

A rózsafüzérrel foglalkozó jezsuita traktátusirodalom nagy hatású példaként említhető a spanyol Francisco Arias *Rosario devotísimo de los cincuenta misterios* című, 1588-ban megjelent munkája, melyet 1613-ban latinra, majd olaszra és lengyelre is lefordítottak.²⁶ Az első rész a rózsafüzér ötven *Üdvözlégyből* álló, Ludovicus Blosius clausuláival kiegészített változatát tárgyalja, a második bevezet az áhítatforma gyakorlatába. Arias szerint a rózsafüzér lényege az Úr életéről és szenvedéséről való elmélkedés, célja a bűnbánat és a megtérés, s az áhítat jó lehetőséget ad Mária közbenjáró szerepének átgondolására. Mindezek a munkák jelentősen hozzájárultak ahhoz, hogy a rózsafüzér ettől kezdve növekvő mértékben a világiak imádságává és elmélkedő gyakorlatává vált. A domonkos Timoteo Ricci 1623-ban kezdeményezte a rózsafüzér köztereken való közös imádkozását, s néhány év múlva elindította az úgynevezett örök rózsafüzér áhítatgyakorlatát.²⁷

A 16–17. század fordulójától a domonkos és a jezsuita renden kívül is jelentősen megszaporodtak a rózsafüzérrel kapcsolatos prédikációk, elmélkedés- és exemplumgyűjtemények, röplapok, társulati könyvek és Mária-psalteriumok, és a 17. század első fele újabb csúcspont az áhítatforma történetében.²⁸ A téma többször előfordul az iskoladrámában és más színjátékokban, s több kéziratos rózsafüzér elmélkedéssorozat ismert ebből az időszak-

²⁴ *Istruzione e avvertimenti per meditare i misterii del Rosario*, Roma–Venezia, 1573; vö. Klára ERDEI, *Auf dem Wege zu sich selbst. Die Meditation im 16. Jahrhundert: Eine funktionsanalytische Gattungsbeschreibung*, Wiesbaden, 1990, 168–169, 259.

²⁵ Luca PINELLI, *Meditazioni utilissime sopra i quindecim Misterii del Rosario*, Napoli, 1599.

²⁶ *Aprovechamiento espiritual*, I–II, Valencia, 1588; *Tractatus de Rosario* B. V. M., ford. Antonius DULCKEN, Köln, 1613.

²⁷ *Dictionnaire de spiritualité, ascétique et mystique* (22. jegyzet), 965–966.

²⁸ *500 Jahre Rosenkranz* (2. jegyzet), 152–153, Kat. A 72–76, 203, 244, Kat. A 193–194.

ból.²⁹ Énekelt változata H. I. Biber 1676-os úgynevezett *Rózsafüzér szonátá* óta többször inspirálta a zeneirodalmat is.

Magyarországon a 15. század utolsó és a 16. század első évtizedeiből ismertek az első rózsafüzér társulatok, kápolnák, oltárok és a rózsafüzért attribútumként ábrázoló fogadalmi képek.³⁰ A *rosarium* fogalmát eredeti, „szöveggyűjtemény” jelentésében használta Temesvári Pelbárt több kiadást megért, négykötetes teológiai enciklopédiájának, az *Aureum rosarium theologiae*nek (Hagenau, 1503–1508) a címében. A 17. század első rózsafüzér társulata a győri ferenceseknél létesült 1625-ben, a bécsi domonkosok kezdeményezésére. Ezt követően kisebb megszakításokkal egészen az 1770-es évekig folyamatosan alapítottak a rózsafüzérről elnevezett laikus vallási szervezeteket.³¹

A rózsafüzér leghatékonyabb terjesztői a 17. században nálunk is a jezsuiták. *Imádságos könyvé*n Pázmány az ötödik rész első fejezetében, tizen-négy lap terjedelemben írja le, hogy „az olvasót mint kelljen mondani”.³² Először védelmébe veszi a különböző vádak („skorpió tojta golyóbis”, „török találmány”) ellen, bibliai példákkal igazolja az imádságok ismétlését, rövid meghatározást ad, majd elmagyarázza a számok szimbolikus jelentését. Megemlíti a rózsafüzér eredetével kapcsolatos legendát és a hatvanhárom *Üdvözlégy*ből álló változatot, amely Szűz Mária éveinek számára emlékeztet. A rózsafüzér mondásának két fő oka szerinte Jézus intése a gyakori könyörgésre és az, hogy „akik könyvből nem imádkozhatnak, azoknak mint egy imádságos könyve az olvasó”. Ezután előadja, hogy a tizedek végzője „mit forgasson elméjében, mikor szájával imádkozik”, majd ismerteti az olvasó három fő típusát. Új elem nála a *Hiszkegy* elmondása a sorozat befejezéseként.

1631-ben Kopcsányi Márton Mária-életrajzában Pázmányhoz hasonlóan azoknak az imádságos könyveként határozta meg az olvasót, „akik írást nem tudnak”.³³ Az első magyar nyelvű verses *rosarium* a jezsuita Szőlősy Benedek *Cantus catholicijének* első kiadásában látott napvilágot 1651-ben.³⁴ Ez a „Processiora való ének”-ek sorában dallammal együtt közölt szöveg ötven-

²⁹ Vö. pl. *De quindecim rosarii mysteriis*, Österreichische Nationalbibliothek Cod. 11670; *Rosarium B. V. M. sive Dialogus de cultu D. Virginis*, Österreichische Nationalbibliothek Cod. 9891.

³⁰ PÁSZTOR Lajos, *A magyarság vallásos élete a Jagellók korában*, Budapest, 1940, 30–31.

³¹ TÜSKÉS Gábor, KNAPP Éva, *Népi vallásosság Magyarországon a 17–18. században. Források, formák, közvetítők*, Budapest, 2001, 267–297.

³² PÁZMÁNY Péter, *Keresztyéni imádságos könyv*, Grác, 1606, hasonló kiadás, közzéteszi KÓSZEGHY Péter, LUKÁCSY Sándor tanulmányával, Budapest, 1993, 77v–84r.

³³ Idézi WALDEPFEL (1. jegyzet), 25.

³⁴ *Katolikus egyházi énekek (1608–1651)*, sajtó alá rend. HOLL Béla, Budapest, 1974, 360–364, 645–680. (Régi Magyar Költők Tára, XVII/7.)

négy kétsoros strófából áll, s a versbe foglalt rózsafüzér-titkok műfajába tartozik. Holl Béla megjegyzése szerint egyszerűbb, egysoros klauzulákból álló változata fennmaradt a pozsonyi káptalan 1617-ből származó prédikációgyűjteményében. A szöveg utalása szerint a strófákat előénekesek is énekelhették, melyre a nép egy refrénszerűen ismétlődő harmadik sorral felelt. Latin eredetije a 15. századból ismert, s a szöveg cseh forrásokban is előfordul. Szlovák nyelvű változatát Szőlősy szlovák énekgyűjteménye tartalmazza.

Az első nyomtatott magyar nyelvű rózsafüzér imádság- és elmélkedésgyűjtemény a jezsuita Tarnóczy István *Titkos értelmű Rosa* (Nagyszombat, 1676) című összeállítása. A különböző típusú rózsafüzérek titkait Tarnóczy négy úgynevezett koronára, azaz részre tagolt, prózai és verses imádságok, Mária-dicséreték közé illesztett elmélkedések sorozatában dolgozta fel, melyeket a hét napjaira osztott el. Az elmélkedések részben különböző *Miatyánk*- és *Üdvözlégy*-parafrázisok, részben bibliai idézetekből kiinduló „istenes beszélgetések”. Részletesen csupán az öröndetes olvasó gondolkörét dolgozta ki, a többi típus mondására csupán javaslatokat közöl. A jezsuita gyakorlatnak megfelelően a mű sajátos átmenetet alkot a kalendárium szerkezetű imádság- és elmélkedésgyűjtemény, valamint a lelki olvasmány között. Nem zárható ki a lehetőség, hogy az összeállítás ismerete ösztönözte Gyöngyösit a *Rózsakoszorú* adaptációjában.³⁵

Az első magyar nyelvű rózsafüzér társulati könyv Gyöngyösi műve előtt három évvel, 1687-ben jelent meg Bécsben, *Az szentséges, és sok isteni ajándékokkal teljes, Jesus és Maria Rosariumja, avagy olvasója* címmel.³⁶ A domonkos rendhez kapcsolódó kiadvány nem tartalmazza magát az áhítatot, viszont részletesen közli a társulat pápai búcsúengedélyeit és egyéb kiváltságait. Említést érdemel még egy, a domonkos rendhez köthető, a 17. század második felére datált szlovén nyelvű kézirat, amely az öröndetes, a fájdalmas és a dicsőséges rózsafüzérhez rendelt három énekszöveg (cantus) és a hozzá való könyörgés mellett egy rövid társulati oktatás, felvételi formula, áldás, Máriához és Krisztushoz szóló énekek, valamint a *Loretói litánia* szövegét öleli fel.³⁷ A 18. század első felében nagy számban megjelent latin, magyar, német és

³⁵ Vö. GAJTKÓ István, *A XVII. század katolikus imádságirodalma*, Budapest, 1936, 30–33, 62–67; TÜSKÉS Gábor, *A XVII. századi elbeszélő egyházi irodalom európai kapcsolatai* (Nádasi János), Budapest, 1997, 50.

³⁶ RMK I, 1360.

³⁷ László HADROVICS, *Gebete und Gesänge einer slowenischen Rosenkranzbruderschaft aus dem 17. Jahrhundert*, *Studia Slavica* 3(1957), 379–401.

szlovák nyelvű rózsafüzér társulati könyvek már nem mutatnak lényeges új vonást a korábbi időszakhoz viszonyítva.³⁸

Gyöngyösi forrásának címzettje és kiadója

Mint Waldapfel Imre megállapította, a *Rózsakoszorú* forrása David Gregor Corner göttweigi apát *Magnum promptuarium catholicae devotionis* című gyűjteményében, annak utolsó egységeként látott napvilágot.³⁹ A szöveg elé illesztett kiadói megjegyzés szerint ezt a *Hymni quindecim devotissimi* című verses elmélkedés- és imádságsorozatot egy E. S. monogrammal jelzett, nem kevésbé kegyes, mint tanult férfiú („vir non minus pius quam doctus”) Eleonóra császárnénak ajánlotta 1635-ben. A megjegyzésből megtudjuk azt is, hogy Corner későn kapta kézhez a szöveget, ezért került a mű végére, s visszautal arra a helyre, melyhez tartalmilag kapcsolódik. A gyűjteményben Corner rendszerint közli a szövegek forrását, s jelzi azt is, ha saját szerzeményét vagy fordítását közli. E. S.-t bizonyára ismerte, s valószínűleg azért nem nevezte néven, mert élő személy volt. Másfelől – mint látni fogjuk – a *Hymni* általunk feltételezett szerzője magas bizalmi állást töltött be a császári udvarban. Kiinduló hipotézisünk szerint E. S. kilétének meghatározásához az áhítatszöveg elsődleges címzettje és kiadója révén juthatunk közelebb. Eleonóra császárné és Corner személye egyben megvilágítja azt a szellemi környezetet, melyben Gyöngyösi forrása megszületett és először megjelent.

A *Rózsakoszorú* forrásának címzettje I. Gonzága Eleonóra (1598–1655), I. Vincenzo mantovai herceg lánya, II. Ferdinánd császár második felesége volt.⁴⁰ Eleonórát tízéves korától a mantovai klarisszák Szent Orsolya kolostorában nevelték, ahol naponta elmondta Mária officiumát. Ferdinánddal huszonhárom évesen, 1621. november 21-én kötött házasságot. A lakodalmat Mantovában és Innsbruckban tartották a következő év január–februárjában.

³⁸ KNAPP Éva, *Pietás és literatúra. Irodalomkéinálát és művelődési program a barokk kori társulati kiadványokban*, Budapest, 2001, 190–251.

³⁹ WALDEPFEL (1. jegyzet). A *Hymni* hasonmását az 1672-es kiadás alapján I. GYÖNGYÖSI (1. jegyzet), 175–213.

⁴⁰ Friedrich HURTER, *Geschichte Kaiser Ferdinands II. und seiner Zeit*, IX–XI, Schaffhausen, 1850–1864; Johann FRANZL, *Ferdinand II. Kaiser im Zwiespalt der Zeit*, Graz–Wien–Köln, 1978; Giovanni Battista INTRA, *Le due Eleonore Gonzaga imperatrici*, Archivio storico Lombardo 18 (1891), 342–363, 629–657.

Ugyanezen év július 26-án koronázták magyar királynévá Sopronban. Többek között ő honosította meg a balett műfaját a bécsi udvarban, jelentős szerepet játszott az udvari zenei élet alakításában, s az eddig ismert legkorábbi operaelőadások is az ő kezdeményezésére vezethetők vissza. Giovanni Priuli 1625-ben, Claudio Monteverdi 1640-ben neki ajánlotta egy-egy madrigálgyűjteményét, illetőleg kórusművét.⁴¹

Eleonóra férjével együtt nagy Mária-tisztelő volt. Míg Ferdinánd, aki 1590–1595 között az ingolstadti jezsuitáknál tanult, a következetes rekatolizáció jegyében elsősorban a jezsuitákat támogatta,⁴² a karmelita rend női ágát Eleonóra telepítette le Ausztriában a bécsi és a gráci kolostor 1629-ben, illetőleg 1633-ban történt megalapításával.⁴³ Mint a halála alkalmából kiadott dicsőítő életrajz jezsuita szerzője megjegyzi, rendszeresen olvasott különféle kegyességi műveket, melyeket a praefectus spiritus választott ki neki.⁴⁴ Szerdai, pénteki és szombati napokon részt vett az udvari kápolnában tartott áhítatokon, melyeken az udvarban szolgáló hölgyekkel együtt Mária psalteriumát és a Corona Domini Christit, azaz Krisztus rózsafüzérét imádkozták. Az Ágoston-rendiek udvari templomában szombatonként ugyancsak rózsafüzér-áhítatok voltak, melyeken a császár és Eleonóra előimádkozott. Ezek az adatok egyben mutatják azt is, hogy E. S. összeállítása a császárnő által rendszeresen végzett áhítatformához kapcsolódott, s a mű neki történő ajánlása tudatos és átgondolt gesztus volt.

A dicsőítő életrajz megemlíti Eleonóra vallásosságának további megnyilvánulásait is. Így például amikor 1636-ban férje megbetegedett Regensburgban, fogadalmat tett felgyógyulásáért. 1627-ben kezdeményezte a bécsi Ágoston-rendi templom melletti Loretói kápolna építését és támogatta az ahhoz

⁴¹ Steven SAUNDERS, *Cross, Sword, and Lyre. Sacred Music at the Imperial Court of Ferdinand II of Habsburg (1619–1637)*, Oxford, 1995, 48, 153; Otto G. SCHINDLER, Egy „Commedia in musica” 1622-ben Sopronban – a Habsburg birodalom első operaelőadása?, *Magyar Zene* 41(2003), 337–372; Herbert SEIFERT, Die Musiker der beiden Kaiserinnen Eleonora Gonzaga, in *Festschrift Othmar Wessely zum 60. Geburtstag*, hg. v. Manfred AUGERER et al., Tutzing, 1982, 528.

⁴² Kurt MÜHLBERGER, *Universität und Jesuitenkolleg in Wien. Von der Berufung des Ordens bis zum Bau des Akademischen Kollegs*, in *Die Jesuiten in Wien. Zur Kunst- und Kulturgeschichte der österreichischen Ordensprovinz der „Gesellschaft Jesu” im 17. und 18. Jahrhundert*, hg. Herbert KARNER, Wien, 2003, 21–37; Petr FIDLER, *Zum Mäzenatentum und zur Bautypologie der mitteleuropäischen Jesuitenarchitektur*, in *Die Jesuiten in Wien*, 211–230.

⁴³ Anna CORETH, *Kaiserin Maria Eleonore, Witwe Ferdinands III., und die Karmelitinnen*, *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 14(1961), 42–63.

⁴⁴ Hermann HORST, *Virtutes Annae Eleonorae Mantuae imperatricis Ferdinandi II.*, Viennae, 1656, 2–3, 11, 23–24, 38–43, 48–53.

kapcsolódó vallásos sodalitást. Megalapította és patronálta a jezsuiták Am Hof temploma mellett működő Agonia Christi társulatot, s tevékenyen részt vett annak életében. Évente elvégezte Szent Ignác lelkigyakorlatait, húsvét havában a szenvedéstörténetről elmélt, s a hét minden napján elmondta az adott napra rendelt officiumokat és litániákat. Különböző vezeklő gyakorlatokat hajtott végre, s gondot fordított a szentek ereklyéinek díszítésére. Említést érdemel, hogy 1634. október 1-jén volt a bécsi rózsafüzér kultusz egyik központjának számító, II. Ferdinánd által újjáépített domonkos templom felszentelése. Nem mellékes körülmény az sem, hogy a bécsi domonkosok rózsafüzér társulata fennmaradt a reformáció alatt, a templom a Mária-kultusz egyik központja lett, s 1617-től innen indultak a máriacelli zarándoklatok.⁴⁵

A *Rózsakoszorú* forrásául szolgáló szöveg felajánlásának éve, 1635 a prágai béke éve volt, amely hatályon kívül helyezte a protestánsokat a katolikusoktól elvett egyházi javak visszaadására kötelező és a háború kiújulásához vezető, 1629-es úgynevezett restitúciós ediktumot, s fontos lépésnek számított a felekezetek békés egymás mellett élése felé a birodalomban.⁴⁶ Ugyancsak 1635-ben volt II. Ferdinánd lánya, Mária Anna hercegnő és I. Miksa bajor főherceg fényes esküvője.⁴⁷ Eleonóra ekkor 37, férje 57 éves és súlyos beteg volt, s közeli halálával lehetett számolni.⁴⁸ Ugyanebben az évben rövid ideig Eleonóra is beteg volt.⁴⁹ A *Hymni* egyik fő célja tehát ugyanúgy a vigasztalás, a vallásos elmélkedés segítése lehetett, mint ötvenöt évvel később a *Rózsakoszorúé*.

A *Rózsakoszorú* forrását tartalmazó munka a 17. század egyik legterjedelmesebb, számos kiadást megért, latin nyelvű imádság- és elmélkedésgyűjteménye. A gyűjteményt összeállító David Gregor Corner az ausztriai rekatolizációs törekvések korai időszakának figyelemre méltó alakja, aki több

⁴⁵ Anna CORETH, *Pietas Austriaca. Österreichische Frömmigkeit im Barock*, Wien, 1982², 53–54; Elisabeth KOVÁCS, *Spätmittelalterliche Traditionen in der österreichischen Frömmigkeit des 17. und 18. Jahrhunderts*, in *Volksreligion im hohen und späten Mittelalter*, hg. v. Peter DINZELBACHER, Dieter R. BAUER, Paderborn etc., 1990, 397–417, itt: 407–408.

⁴⁶ FRANZL (40. jegyzet), 352–354; Dieter ALBRECHT, *Ferdinand II.*, in *Die Kaiser der Neuzeit: 1519–1918. Heiliges Römisches Reich, Österreich, Deutschland*, hg. v. Anton SCHINDLING, Walter ZIEGLER, München, 1990, 125–141.

⁴⁷ HURTER (40. jegyzet), 11. k., 651.

⁴⁸ FRANZL (40. jegyzet), 354–357.

⁴⁹ Beda DUDÍK, *Correspondenz Kaisers Ferdinand II. und seiner erlauchten Familie mit P. Martinus Becanus und P. Wilhelm Lamormaini kaiserl. Beichtvätern S. J.*, Archiv für Österreichische Geschichte 54(1876), 219–350, itt: 277–278.

teológiai és népszerű kegyességi munkát szerzett.⁵⁰ A sziléziai Hirschbergben született 1585-ben és a harmincéves háború befejezésének évében, 1648-ban hunyt el Göttweigben. Filozófiai tanulmányait a jezsuiták prágai egyetemén végezte, teológiát Grácban tanult. Itt is a jezsuiták, így például Wilhelm Lamormaini, Pázmány gráci tanártársának, II. Ferdinánd majdani neves gyóntatójának és politikai tanácsadójának tanítványa volt.⁵¹ Pappá szentelését követően plébánosként működött a göttweigi bencés apátság fennhatósága alá tartozó különböző településeken. Prédikációi révén hamarosan ismertté vált, kiterjedt térítő tevékenységet végzett, s régi énekeskönyvekből gyűjteni kezdte a katolikus egyházi énekeket.

1616-ban testvéreivel együtt a lovagi rendbe emelték, majd hat év múlva II. Ferdinánd császári biztossá nevezte ki két, vitatott hovatartozású plébánia ügyének kivizsgálására. 1622-ben saját kérésére a császár nemessé emelte és kinevezte comes palatinusnak. 1624-ben teológiai doktorátust szerzett a bécsi egyetemen, majd a következő évben belépett a göttweigi apátságba. Térítő munkáját itt is folytatta: prédikációs körutakat tartott, s rendszeresen elkísérte az apátot különböző utazásain. Egy alkalommal fellázadt parasztok elfogták, megkínózták és kivégzéssel fenyegették. 1628-tól az újonnan alapított osztrák bencés kongregáció megbízottja és az apát bizalmas munkatársa volt. A következő évben priorrá, majd két év múlva apáttá választották.

1631–1632-ben élelmezési és szállásbiztosként közvetlenül részt vett a harmincéves háború katonai eseményeiben. 1635-től tagja volt különböző császári bizottságoknak, két év múlva II. Ferdinánd császári tanácsossá nevezte ki. 1638-tól a bécsi egyetem rektora, 1640-től az alsó-ausztriai prelátus rend kiküldöttje. Az apátsági építkezéseket kiváló mesterekre bízta, s többek között az ő nevéhez fűződik az apátsági templom új főoltárának és szószékének, valamint a szerzetesi kriptának az elkészíttetése. Az apátság főkapuján elhelyeztette Mária kőből faragott jelképét.

A bencés novíciusok egy részét jezsuita kollégiumokba küldte tanulni, s lelkipásztori tevékenységében és irodalmi munkásságában is jól felismerhető a jezsuita hatás. Többségében latin nyelvű műveinek jegyzéke tizenhárom nyomtatott munkát és csaknem ugyanennyi kéziratot ölel fel. Teológiai munkáinál szempontunkból fontosabbak kegyességi művei: passiókommentárja, Krisztus- és Mária-életrajza, valamint a világi híveknek összeállított breviári-

⁵⁰ Peter PLATZER, *Dr. David Gregor Corner. Katholischer Reformator und Abt des Stiftes Göttweig (1585–1648)*, Diss. Phil. Wien, 1964; Clemens Anton LASHOFER, *Professbuch des Benediktinerstiftes Göttweig*, St. Ottilien, 1983, 151–154.

⁵¹ DUDÍK (49. jegyzet), 227–233.

uma. Nagyobb részét német, kisebb részében latin nyelvű egyházi énekgyűjteménye a 17. század legterjedelmesebb és legjelentősebb katolikus összeállítása, mely 1625 és 1676 között összesen hét kiadást ért meg.⁵² A két különböző nyomdában megjelent első kiadás, mely húsz részre osztva közel ezer oldalon összesen 422 szöveget tartalmaz, rövid időn belül több mint kétezer példányban fogyott el. Ezt később átdolgozta és kibővítette, s az 1631-es második kiadás már több mint ötszáz szöveget közöl. Az 1649-es kiadás kivonat az előzőből, s új, részben kortárs szerzők által írt szövegeket is magában foglal. Az összeállítás nagy számban tartalmaz közösségi népi áhítatokra alkalmas, nyomtatásban korábban meg nem jelent, jezsuita és protestáns eredetű szövegeket. Tartós használatát jelzi, hogy csak nagyon kevés példány maradt fenn belőle a könyvtárakban. Az énekgyűjtemény és a Krisztus-életrajz egyaránt tartalmaz utalásokat a rózsafüzérre.

A *Rózsakoszorú* forrását közlő, latin nyelvű elmélkedés- és imádságyűjtemény első változata, mely egyben Corner első nyomtatott munkája volt, még tanulmányi éveit alatt, 1610-ben jelent meg Prágában. A további kiadások végigkísérték egész pályáját. A gyűjtemény anyagát, mely 1614–1672 között további hat kiadást ért meg, kiadásról kiadásra tovább bővítette és javította. Emellett rövidített változata is készült, mely 1634-től összesen hét kiadásban látott napvilágot különböző címekkel. Az első öt rész erősen lerövidített, kivonatos változata Budán is megjelent 1736-ban. A *Rózsakoszorú* forrását az 1645-ös kiadás tartalmazza először, mely a gyűjtemény hatodik, bővített és jelentősen átdolgozott, a szerző életében megjelent utolsó kiadása volt. A *Hymni* felajánlása és első megjelenése között tehát tíz év telt el. Ennek az 1645-ös kiadásnak az élén, amely csupán 230 példányban készült, rézbe metszett díszcímlap látható, mely az 1635-ös kiadás díszcímlapjának módosított változata.⁵³ Az 1635-ös díszcímlap felső harmadában középen Mária trónol a gyermek Jézussal, kétoldalt az uralkodócsalád tagjai térdelnek. Középen a szívbe foglalt címfelirat két oldalán, III. Ferdinánd császár jelmondatának megfelelően, Iustitia és Pietas megiszemélyesítése látható, alul a göttweigi

⁵² David Gregor CORNER, *Groß Catholisch Gesangbuch*, Fürth, 1625; vö. Joseph KEHREIN, *Die ältesten katholischen Gesangbücher von Vehe, Leisentritt, Corner und Andern*, I–III, Würzburg, 1859; Robert JOHANDL, *David Gregor Corner und sein Gesangbuch. Eine bio-bibliographische Skizze*, Archiv für Musikwissenschaft 2(1920), 447–464; Margarete KUMMER, *David Gregorius Corners Groß Catholisch Gesangbuch, ein Beitrag zur Geschichte des katholischen Kirchenliedes in Österreich im 17. Jahrhundert*, Diss. Phil. Wien, 1927.

⁵³ Gregor M. LECHNER, *Göttweiger Ansichten. Graphik – Gemälde – Kunsthandwerk* [Katalog], Göttweig, 2002, 40–41. Az 1635-ös kiadás példánya: Österreichische Nationalbibliothek, 219907-B. Alt. Mag., az 1645-ös kiadás példánya: Stiftsbibliothek Göttweig, XXIX M a 39.

apátság látképe. Az 1645-ös aktualizált változaton baloldalt III. Ferdinánd térdel két fiával, IV. Ferdinánddal és I. Lipóttal, jobboldalt első felesége és Mária Anna nevű lánya látható. Az olvasói ajánlás szerint az 1645-ös kiadást Corner tovább javította, bővítette és átszerkesztette, hogy kézikönyvként legyen használható. Az ajánlás megismétlődik az 1672-es kiadásban is, melynek tartalma megegyezik az 1645-ösével.

Maga a gyűjtemény alaposan átgondolt, nagyszabású koncepciót tükröz. Corner fő célja volt összegyűjteni és a használat szempontjait szem előtt tartva áttekinthető rendszerbe foglalni az ókeresztény, középkori és kora újkori hagyomány által kínált, prózai és verses himnusz-, imádság- és elmélkedésszövegeket. Az 1645-ös kiadásban tíz részre, azon belül változó számú fejezetre osztott, több mint nyolcszáz lapos gyűjtemény szerkezetének jezsuita inspirációját jelzi, hogy az első négy rész tagolásának alapja a jezsuiták által különösen kedvelt naptári szerkezet: az első rész a nap különböző alkalmaihoz, a második a hét napjaihoz, a harmadik a hónapokhoz, a negyedik az év ünnepeihez rendelt szövegeket tartalmazza. Az ötödikben az úgynevezett egyetemes könyörgések, a hatodikban a különféle szükséghelyzetekhez fűződő, a hetedikben a katolikus egyházért mondandó könyörgések kaptak helyet. A nyolcadik rész témája a hálaadás, a kilencedikben a különböző társadalmi csoportokkal kapcsolatos szövegek találhatók, míg a tizedik az úgynevezett utolsó dolgok, a halál, ítélet, tisztítótűz, pokol és üdvösség kérdéseivel foglalkozik. Ezt követi a *Rózsakoszorú* forrásául szolgáló, utólag betoldott szöveg a 811–847. lapon, egy áttekintő táblázat a mű szerkezetéről, a részletes tartalommutató, valamint az énekek és himnuszok kezdősor-mutatója. Újra kezdődő lapszámozással ez után következik a laikus breviárium, amely tizenegy kis officium, a tizenöt lépcsőzsoltár, a hét bűnbánati zsoltár és tizenegy különböző litánia szövegét tartalmazza.

A Gyöngyösi által átdolgozott szöveg elé illesztett hivatkozás a hét napjaira rendelt imádságokat és elmélkedéseket tartalmazó második rész hetedik, Mária tiszteletével kapcsolatos szövegeket felölelő fejezetének harmadik alfejezetére utal vissza. Míg az előző két alfejezetben a szombati napra rendelt, illetőleg az év minden napjára, különösen zárandoklatra ajánlott különféle Mária-énekek, himnuszok és más verses szövegek találhatók, a harmadik, összesen tizenhét szöveget tartalmazó alfejezet központi témája a rózsafüzér. A hivatkozott tizenegyedik szöveg, mely után az utalás szerint E. S. műve beillesztendő, a gyűjtemény összeállítójának szerzeménye, és Mária öt örömével kapcsolatos könyörgéseket tartalmaz. Az ez után álló szöveg, melynek forrása Cornelius a Lapide Apokalipszis-kommentárja, Mária tizenkét erényét

dicsőíti. A különböző rózsafüzér típusok és elmélkedési módok leírása mellett az alfejezet szövegei között van például Szent Ambrus és Thomas Cantipratanus egy-egy könyörgése, illetve himnusza, több középkori planctus, továbbá egy-egy szöveg Nicolaus Salicetus, Antonius Spinelli és Vincentius Hensberg gyűjteményeiből.

E. S.

E. S. azonosításában abból indultunk ki, hogy személyét a császári udvarhoz, azon belül Eleonóra császárnéhez viszonylag közel álló, alapos teológiai műveltséggel rendelkező, az udvari kegyesség megnyilvánulásait jól ismerő, a jezsuita áhítati formáktól nem idegenkedő, latinul verselni tudó és esetleg más műveket is létrehozó személyek körében kell keresnünk. Az, hogy az E. S. monogram mögött Corner munkájában nem található rendi hovatarozásra utaló jelzés, föltehetően arra utal, hogy világi pappal vagy világi személlyel van dolgunk. Az 1635 körül működő udvari prédikátorok, császári gyóntatók és az udvari kápolna papjainak átvizsgálása nem vezetett eredményre.⁵⁴ Hosszú keresés és mérlegelés nyomán, osztrák kollégák segítségét is igénybe véve, melybe többek között beletartozott II. Ferdinánd és Eleonóra fennmaradt leveleinek,⁵⁵ végrendeletének⁵⁶ és Corner kéziratos göttweigi hagyatékának⁵⁷ átvizsgálása is, alapos mérlegelés után arra a következtetésre jutottunk, hogy a himnuszszorozat szerzője feltehetően Elias Schiller, II. Ferdinánd gyermekeinek egyik nevelője (praeceptor) volt. Schiller szerzősége mellett szól, hogy a főhercegek nevelőjeként rendszeres kapcsolatban kellett állnia azok mostohaanyjával, Eleonórával, s közelebről ismerhette vallásosságát, kegyességi gyakorlatait. Ehhez járul, hogy a *Hymni* jezsuita gyökereiről mondot-

⁵⁴ DUDÍK (49. jegyzet), 226–227, 251; HURTER (40. jegyzet), 11. k., 671.

⁵⁵ Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, HA Familienkorrespondenz A K 31, K 10.

⁵⁶ Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Familienarchiv – Familienurkunden, Nr. 1699. 1651. III. 15. Végrendeletében Eleonóra saját rózsafüzérét gyóntatójára, Hermann Horst jezsuitára hagyta. Almut BUES, *Das Testament der Eleonore Gonzaga aus dem Jahre 1651: Leben und Umfeld einer Kaiserin-Wittve*, Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 102(1994), 316–358, itt: 355.

⁵⁷ A göttweigi kutatásban nyújtott segítségért P. Franz Schusternek tartozunk köszönettel.

tak jól illeszkednek a Schiller életútjáról és irodalmi működéséről kirajzolódó képbe, s ez a kép tovább erősíti a szerzősége mellet szóló érveket.

Elias Schiller csak a legutóbbi időben került az osztrák történettudomány látókörébe, s életéről csupán szórványos, részben ellentmondó adatok állnak rendelkezésre.⁵⁸ Az életrajzi és publikációs adatokból következtetve 1580 körül született és az 1650-es évek közepén vagy második felében hunyt el. Az ingolstadti egyetem matrikulájának 1598. december 14-i bejegyzése szerint Schiller Badenből származott és jogi tanulmányokat folytatott.⁵⁹ Jöcher lexikonában strassburgi jezsuitának és teológiai doktornak mondja, aki kiadta a katolikus hit alaptételeit és hitvitát folytatott Johann Botsack danzigi evangélikus teológussal.⁶⁰ Az udvari élet kéziratoss forrásaiban 1630-tól többször, majd saját nyomtatott műveiben mindig doktorként jelenik meg. Egy 1640-ben kelt irat azonban jogi doktorátusára utal, s jezsuita mivoltára nincs nyom az osztrák rendtartomány katalógusaiban. 1619-ben Johann Karl és Ferdinand Ernst (a későbbi III. Ferdinánd) főherceg nevelője volt, s a következő év áprilisától évi ötszáz arany járandóságban részesült ezért a tevékenységéért. Később rábízták Leopold Wilhelm főherceg nevelését is.⁶¹ 1624 áprilisában levélben fordult a császárhoz, kérve rokona és annak leszármazottai számára egy, a rokon által írt könyv kiadására szóló privilégium megadását.⁶² 1630-ból arra van adat, hogy megdicsérte Ferdinánd főherceg egy versét, melyet spanyol menyasszonyához írt.⁶³ Amikor Leopold Wilhelm 1632-ben tizennyolc éves lett és saját udvartartást kapott, Schillert kamarásként alkalmazták. Ezzel többek között jogot szerzett arra, hogy ha a főherceg házon kívül étkezik, esetenként saját vendégeket fogadjon az asztalnál. Kamarásként foglalkozott a főherceg anyagi ügyeivel, s egyik legfontosabb ta-

⁵⁸ Schiller életrajzához l. Renate SCHREIBER, *Erzherzog Leopold Wilhelm. Bischof und Feldherr, Statthalter und Kunstsammler. Studien zu seiner Biographie*, Diss. Phil. Wien, 2001, 17–21. A Schiller személyére vonatkozó kutatásban nyújtott segítségért Renate Schreibernek tartozunk köszönettel.

⁵⁹ Götz Frh. v. PÖLNITZ, *Die Matrikel der Ludwig-Maximilians-Universität Ingolstadt-Landsbut-München*, Bd. 1: 1472–1600, München, 1937, Sp. 1387.

⁶⁰ Christian Gottlieb JÖCHER, *Allgemeines Gelehrten Lexikon*, IV, Leipzig, 1751, 267.

⁶¹ *Krijg en Kunst. Leopold Willem (1614–1662), Habsburger, landvoogd en kunstverzamelaar. Tentoonstelling van de Landcommanderij Alden Biesen*, eds. Jozef MERTENS, Franz AUMANN, Bilzen, 2003.

⁶² Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Reichshofrat – Impressorien Kt. 61, Elias Schiller 1624. IV. 2; 1624. V. 14; Julius SCHILLER, *Coelum stellatum Christianum*, Augustae Vindelicorum, 1627.

⁶³ SCHREIBER (58. jegyzet), 40, 143. jegyzet.

nácsadója volt. Az 1640-es évek második és az 1650-es évek első feléből több adat van rendszeres javadalmazására; a kapott pénzüsszegek egy részét különböző szerzetesrendeknek, a jezsuitáknak és a szervitáknak továbbította.

Nyomtatott munkái attól kezdve jelentek meg, hogy egykori neveltjét, majd munkaadóját, Leopold Wilhelm főherceget 1647-ben kinevezték a belga tartományok helytartójának. Schiller szerzősége felmerült egy *Princeps in compendio* című, 1632-ben Bécsben névtelenül megjelent latin nyelvű fejedelmi tükörrel kapcsolatban.⁶⁴ Megfogalmazódott a feltételezés, hogy ezt a kiterjedt forrásanyagra támaszkodó munkát, mely I. Lipóttól kezdve fontos szerepet játszott a Habsburg uralkodók nevelésében, hivatalos praeceptorai tevékenysége lezárásaként írhatta. A szövegből kirajzolódó szerző képe illik Schillerre: a fejedelmi tükör szerzője teológiai, jogi és humanista műveltséggel rendelkező személy volt, aki jól ismerte a műfaj korábbi példáit, s határozott képet tudott rajzolni a kor elvárásainak megfelelő uralkodóról. Figyelmet érdemel az is, hogy e mű megjelenése csupán három évvel előzte meg Gyöngyösi forrásának felajánlását Eleonóra császárnénak. A műfaji különbségekből fakad, hogy a fejedelmi tükör idézetanyaga alapvetően más, mint a Schiller neve alatt később megjelent német nyelvű traktátusoké, s hogy a *Rózsakoszorú* forrásának latinsága nem vethető össze a fejedelmi tükör nyelvezetével. Schiller szerzősége a fejedelmi tükörrel kapcsolatban további bizonyításra szorul azért is, mert az 1632-es kiadásból nem maradt fenn példány, s a szöveg csak egy 1668-as kiadásból ismert.

Fontos körülmény, hogy Schillernek praeceptorként többek között feladata volt a főhercegek versírási képességeinek fejlesztése.⁶⁵ Az egyik biztosan általa szerzett latin szöveg egy Leopold (I.) Ignatiusnak szóló újévi jókívánság az 1654. évre, benne háromszor ismétlődő chronogrammal, a figyelemreméltó „Proles Mariae benedicat tibi” fordulattal és a jókívánságot küldő „Doctor Elias” megnevezésével.⁶⁶ Ismert továbbá III. Ferdinánd 1630. július 20-án kelt levele Leopold Wilhelmhez, melyben a főherceg arról ír, hogy Schiller egy verset küldött neki, s azt úgy becsüli, mint egy ereklét.⁶⁷ Az adat

⁶⁴ Franz BOSBACH, *Princeps in Compendio*, in *Das Herrscherbild im 17. Jahrhundert*, hg. v. Konrad REPGEN, Münster, 1991, 79–114.

⁶⁵ Theophil ANTONICEK, *Musik und italienische Poesie am Hofe Kaiser Ferdinands III.*, Mitteilungen der Kommission für Musikforschung Nr. 42, Wien, 1990, 1–22.

⁶⁶ Renate SCHREIBER, *Erzherzog Leopold Wilhelm. Kirche, Krieg und Kunst*, Diplomarbeit, Wien, 1998, 14–17.

⁶⁷ SCHREIBER (58. jegyzet), 17, 48. jegyzet.

tanúsítja, hogy a rózsafüzér ciklus felajánlása előtt öt évvel Schiller verssel kedveskedett az uralkodóház egyik tagjának, aki azt szívesen fogadta.

Az 1646 és 1655 között kiadott német nyelvű traktátusai az ellenreformációs hitvita-irodalom harcos képviselőjeként mutatják be Schillert.⁶⁸ Egyik részükben a katolikus hit alaptételeit fejti ki, másik részükben különböző evangélikus prédikátorok írásaira reflektál, illetőleg védelmébe veszi Jodocus Kedd bécsi jezsuita apologetikus, polemikus műveit. Két munkája együtt jelent meg Kedd két vitairatával. Lehetséges, hogy Jöcher ezek alapján vélte Schillert jezsuitának.

A traktátusok terjedelme harminc és kétszázhusz lap között váltakozik, s valamennyi azonos formátumban, Johann Jakob Kürner bécsi nyomdájában jelent meg. Az egyik 1652-es nyomtatványon Augsburg olvasható megjelenési helyként, ez azonban minden bizonnyal koholt nyomdahely, mely nyíltan utal a műnek az ágostai hitvallás követőit, az úgynevezett augsburgi konfesszionistákat bíráló tartalmára. A traktátusok fő témái az egyház mibenléte, a római katolikus egyház egyedül üdvözítő volta, a kegyelemtan, az isteni igazság megismerése, a Szentírásról vallott lutheri tanítás, az isteni jelenlét problémája, az üdvösség és a bűnök megbocsátása. Az írások közös jellemzője az áttekinthető szerkezet, a mondanivaló fejezetekre, paragrafusokra és pontokra tagolása, a tekintélyi hivatkozások nagy száma, a műfaji követelményeknek megfelelő éles, helyenként szatirikus hangvétel, a vitatott tételek módszeres bemutatása, vizsgálata és cáfolata.

Az említett Johann Botsack mellett a Schiller által bírált teológusok között van például Georg Calixtus helmstädti, Johann Hülsemann lipcsei és Sebastian Curtius kasseli prédikátor, később marburgi professzor, továbbá Johann Adam Schertzer, később lipcsei professzor. Külön említést érdemel Lang Mátyás soproni evangélikus prédikátor, aki 1650-től volt a soproni gyülekezet kedvelt lelkésze.⁶⁹ Wittenbergben megkezdett teológiai munkásságát Lang itthon is folytatta, s részt vett a Jodocus Kedd-del vívott, említett po-

⁶⁸ *Verlorner Sturm*, Braunsberg, 1646; *Grundfest der Catholischen Wahrheit*, Wien, 1652; *Probstein der reformirt evangelischen Lehr- und Glaubens Artiden*, Augsburg, 1652; *Anatomia Botsackhischen Gegenberichts*, [Wien], 1652; *Pasquillant, M. Jocosus Severus Medicus zuschanden gemacht*, Wien, 1653; *Langius bilinguis*, Wien, 1653; *Verbum Domini manet in aeternum*, Wien, 1653; *Sendschreiben Georgii Calixti Doctoris und Professoris zu Helmstädt*, [Wien], 1653; *Der unhöfliche Schertzer von Eger*, Wien, 1654; *Doctoris Sebastiani Curtii und M. Joannis Morenbachij Morenbad*, Wien, 1654; *Neuer und unerhörter Cainischer Messias*, [Wien], 1655.

⁶⁹ SZÁLA Erzsébet, *A soproni evangélikusság élete a 17. században*, in *Új kegyesség. Fejezetek az oszt-rák-magyar protestáns kapcsolatok történetéből*, szerk. NAGY Márta, Budapest, 1997, 64–79, itt: 72–74.

lémiában. Később a Sopronban letelepedett Eggenberg hercegné udvari papja lett, s az általa szerkesztett énekeskönyvet a soproni gyülekezet egészen 1785-ig használta. Az egyik 1654-ben kiadott vitairat Schiller két latin disztichonból álló gúnyversét közli, mottóként három, néven nevezett protestáns prédikátorról.⁷⁰ Közli a vers német változatát is, s a latin szöveget a mű végén még egyszer megismétli. A vers nem túl igényes, a korábban idézett adatokkal együtt azonban egyértelműen tanúsítja Schiller versírási képességét. Bár a *Rózsakoszorú* forrásával összevethető, hosszabb terjedelmű latin nyelvű verses műve nem ismert, szerzősége az elmondottak alapján valószínűsíthető.

Összegzés

Mindezek alapján megállapítható, hogy a *Rózsakoszorú* forrása és ezzel maga a Gyöngyösi-mű több évszázados fejlődési folyamatba illeszkedik, annak elválaszthatatlan részét alkotja, s helyesen csak azzal együtt értelmezhető. Gyöngyösi műve mögött egy rendkívül összetett és szerteágazó középkori, humanista és kora újkori szöveghagyomány áll, melyben nem kis számban találhatók világi szerzőktől származó, irodalmi mércével is mérhető alkotások. A *rosarium*-kéziratok császári személynek történő ajándékozása és a titkok verses feldolgozása ismert volt már a 15. század végén. Gyöngyösi forrása sajátos egységbe foglalja a műfaj történet humanista, és újabb, elsősorban jezsuita hagyományát.

A műfaj történet tükrében módosítandó a megállapítás, mely szerint Mária áll a *rosarium* középpontjában, s hogy a *Rózsakoszorú* műfaji előzményeit egyedül a Mária-irodalomban kell keresnünk. Az ilyen típusú munkák legfontosabb feladata az volt, hogy felidézték, emlékezetben tartották és elmélyítették a tudást a keresztény hit központi tételeiről, az üdv történet eseményeiről. A *rosarium* valójában a különféle evangélium-kivonatok és -parafrázisok, a Krisztus életéről, szenvedéséről és a megváltásról szóló elmélkedések sajátos típusa, melyben fontos szerep jut Mária alakjának, tisztelésének és a közbenjárás gondolatának.

A *Rózsakoszorú* forrásának szerzője „himnuszok”-nak nevezte művét. Ezzel világosan utalt a szöveg költői eredetére, gazdag kép- és szimbólumhasználatára, verses formájára, hódoló és dicsőítő alaphangjára. Fő sajátossá-

⁷⁰ SCHILLER, *Der unhöfliche* (68. jegyzet).

ga a műfaj megelőző verses példáihoz viszonyítva az, hogy részletesen kifejti a korábban többnyire egyetlen mondatban vagy strófában rögzített elmélkedési pontokat, s ezzel nemcsak az elmélkedés tárgyát és irányát jelöli ki, hanem szövegét is előre meghatározza. Az *Üdvözlégyek* és *Miatyánkok* mechanikus ismétlése háttérbe szorult, s a kötött szövegű verses elmélkedések sorozata vált uralkodóvá.

Gyöngyösi továbbment ebbe az irányba, amikor átdolgozásából elhagyta az elvégzendő imádságokra való utalásokat, és törölte a titkokat lezáró válasszos verset és a titkok lényegére visszautaló zárókönyörgést. Ezzel az eredetileg közösségi használatra készült művet az egyéni elmélkedés- és imádsággyakorlathoz közelítette. Gyöngyösi legfontosabb hozzáadása forrásához, az égi és földi szerelem motívumainak egymásba játszása, az antik mitológiai utalások beépítése⁷¹ nem számított különlegességnek a 17. század Mária-költészetében; ezzel kapcsolatban talán elegendő megemlítenünk Casimir Sarbiewski, Jacob Balde és Melchior Guttwirtht példáját.

---

⁷¹ WALDAPFEL (1. jegyzet), 31.